

K výročí vídeňské Ústřední komise pro památkovou péči

Koncem minulého roku uplynulo 150 let od založení instituce, která výrazně ovlivnila památkovou péči na našem území nejen během více jak půlstoletí své vlastní činnosti, ale zprostředkovaně svým myšlenkovým odkazem i v dobách pozdějších, s nadčasovým přesahem do současnosti. V následující stati bude zkráceně citována jako Ústřední komise, neboť své plné jméno v průběhu desetiletí obměňovala; v posledním období své existence se pak v úředním jazyce nazývala K. k. Central-Commission für Denkmalpflege.¹

Zrod Ústřední komise nutno posuzovat v kontextu dobové atmosféry, charakterizované doznívajícím zájmem osvícenství o historii a její památky, tentokrát již na vědeckém základě, i kulturně-politickými ambicemi monarchie. V čele absolutisticky spravovaného Rakouska stál tehdy ještě mladý mocnár František Josef I., který svým rozhodnutím datovaným 31. prosince 1850 stvrdil založení Ústřední komise; obdobně o čtyři roky později byl založen Institut für Österreichische Geschichtsforschung. Předobrazem a ideovým vzorem pro obě instituce byly jednak francouzské Commission des Monuments historiques a École des chartes, jednak aktivity konzervátora Ferdinanda von Quast v Prusku. Zároveň se navazovalo na činnost neformálních přátelských kroužků a salonů, které od třicátých let působily ve prospěch ochrany domoviny. První schůze Ústřední komise byla svolána se značným odkladem až 10. ledna 1853 a následně v únoru 1853 ministerstvo pro obchod, průmysl a veřejné stavby schválilo výnosem její statut.² Rezortní souvztažnost se odvozovala ze skutečnosti, že ve své prvotní podobě se Ústřední komise soustřeďovala pouze na ochranu stavitelských památek. Proti původně proponovanému návrhu, který předpokládal vznik funkce generálního konzervátora s výkonným aparátem, zajišťoval správní činnost Ústřední komise aparát stavební sekce ministerstva obchodu. V důsledku toho se jejím prvním předsedou stal šéf stavební sekce tohoto ministerstva Karl Czoernig von Czoernhausen. Obsah zakládacích norem odborná literatura již podrobněji analyzovala.³ S určitou dávkou simplifikace lze prohlásit, že věcně se působnost Ústřední komise příliš nelišila od pracovní náplně pozdějších památkových úřadů, ať už šlo o evidenci, o posuzování projektů obnovy či o vědecký výzkum památek. Členství v Ústřední komisi vznikalo jmenováním se strany ministerstva, přičemž se považovalo za čestné ocenění a jako takové nebylo honorováno. Pro lepší informovanost o památkovém fondu na rozlehlém území monarchie, která tehdy ostatně ještě zahrnovala i Benátsko a Lombardii, byla postupně budována síť konzervátorů v jednotlivých regionech. Rovněž tato funkce se považovala za čestnou se z toho vyplývajícími důsledky; ministerstvo však konzervátorům hradilo jízdné, poštovné a nutné výdaje. Decentralizaci dokončilo ustanovení korespondentů v jednotlivých místech, kteří sice postrádali vlastní výkonnou moc, mohli však z vlastního rozhodnutí předkládat podněty Ústřední komisi nebo příslušnému konzervátorovi. Dobrovolní pracovníci v regionech zejména podávali zprávy o stavu, ohrožení a úpravách jednotlivých památek, o archeologických a numismatických nálezích, restaurátorských pracích a coby zástupci památkové péče se účastnili znaleckých komisí. Mezi významnými osobnostmi Ústřední komise druhé poloviny

19. století lze jmenovat Josefa Alexandra Helferta, který v letech 1863-1910 zastával funkci jejího předsedy, básníka Adalberta Stiftera, který vykonával funkci konzervátora pro Horní Rakousy, profesora dějin umění na vídeňské universitě Rudolfa Eitelbergera von Edelberg či úředníka ministerstva kultu a vyučování a pozdějšího presidenta vídeňské akademie Gustava Adolpha von Heidera. Postupně však převládli exponenti historismu Friedrich Schmidt a Essenwein se svou snahou o vědomý návrat k podobě zaniklých slohových forem, který se po teoretické stránce narmnoze opíral o desetisvazkový slovník francouzské středověké architektury Eugène Viollet-le-Duca. Jedno období Ústřední komise dokonce explicitně potvrdilo úsilí puristů o vytvoření dogmatického slohového ideálu navrácením hypotetického původního „středověkého“ stavu odstraňováním pozdějších změn a doplňků. Nejvýraznějším příkladem purismu v Čechách je Mockerova přestavba Karlštejna, ale obecná akceptace jeho estetického měřítko se projevila častými regotizacemi středověkých kostelů, které se vedle úpravy exteriéru projevy i v odstraňování barokního mobiliáře.

V roce 1859 byla Ústřední komise převedena do působnosti ministerstva kultu a vyučování. Po rakousko-uherském vyrovnání se sice zúžila její místní působnost na země tzv. Předlitavska, neboť v Uhrách byla v dubnu 1872 zřízena vlastní komise pro památky (Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottság), avšak při reorganizaci v roce 1873 se značně rozšířila věcná působnost. Statut rozdělil činnost Ústřední komise do tří sekcí, z nichž první se zabývala prehistorickými nálezy a antickým uměním, druhá architekturou, sochařstvím, malířstvím a grafikou od středověku do konce 18. století, a třetí historickými památkami od nejstarší doby do konce 18. století. Ve statutu z roku 1899 se již uvádí pouze první dvě sekce, péči o archivní památky později převzala archivní rada. Činnost Ústřední komise v závěru druhé poloviny 19. století se stala předmětem kritiky, která jí vytýkala byrokratismus a nekonkpečnost. Alois Riegl v kritické reflexi napsal, že Ústřední komise v posledních desetiletích 19. století plnila zejména funkci jakési rady pro vkus se vztahem k památkám, která se

¹ V době založení se nazývala K. k. Zentral Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, od roku 1873 K. k. Zentral Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale.

² Starší literatura uvádí poněkud odlišná data. Sklenář datuje vydání statutu 24. 6. 1853, Wirth vlastní zahájení činnosti až rokem 1854. Srov. Karel SKLENÁŘ: *Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích*. *Archeologie v Ústřední komisi*, in: *Památky a příroda*, roč. 15, 1990, s. 528n. Zdeněk WIRTH: *Vývoj zásad a praxe ochrany památek v období 1800-1950*, in: *Umění*, roč. 5, 1957, s. 105n.

³ Jakub Pavel: *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: *Sborník archivních prací XXV*, 1975, s. 211 n.; Vratislav NEJEDLÝ: *Počátky státem organizované ochrany památek v rakouské monarchii a dnešek*, in: *Zprávy památkové péče*, roč. 53, 1993, s. 151n. PhDr. Vratislavu Nejedlymu jsem rovněž zavázán za podnětné připomínky k tomuto článku.

lehece mohla zvrhnout v políci vkusu.⁴ Za pozitivní etapu, překonávající ideovou krizi, se považuje první decénium dvacátého století, kdy došlo k prosazení myšlenek tzv. vídeňské umělecko-historické školy. Koncepce ceny stáří teoreticky zdůvodnila nepřipustnost puristických zásahů, kdy radikální zásahy do přirozeného procesu stárnutí a odstraňování jeho důsledků měly být nahrazeny citlivou konzervací a zvýšeným důrazem na autenticitu památek. V roce 1902 se stal Riegl redaktorem věstníku Ústřední komise a o rok později generálním konzervátorem. Po jeho předčasné smrti recepci těchto ideí dokončil Max Dvořák za podpory arcivévody Františka Ferdinanda, jehož pro jeho zájem o umění císař v roce 1910 jmenoval protektorem Ústřední komise. Podle výnosu ministerstva kultu a vyučování č. 153/1911 říšského zákoníku z července 1911 Ústřední komise nově zahrnovala předsednictvo, radu pro památky (Denkmalrat), státní památkový úřad (Staatsdenkmalamt), reprezentovaný čtyřmi generálními konzervátory, a k němu přičleněné vědecké pracoviště Umělecko-historického ústavu (Kunsthistorisches Institut).⁵ Zařazení pracovníků státního památkového úřadu mezi definitivní státní úřednictvo výrazně podpořilo profesionalizaci památkové péče. Inovovanou tvář získal úřední věstník *Mitteilungen der Central-Commission*, vycházející již od roku 1856, k němuž se přidružila samostatná ročenka Umělecko-historického ústavu.⁶ V soupisné edici bylo publikováno sedmáct svazků umělecko-historické topografie Rakouska. Základní roli sehrála propracovaná metodika památkové péče, shrnutá Maxem Dvořákem do instruktivní příručky *Katechismus der Denkmalpflege*, která umožňovala jednotnou aplikaci památkových zásad na celém území monarchie.

Postoj české veřejnosti vůči Ústřední komisi lze označit jako poněkud ambivalentní. Na jedné straně se do práce Ústřední komise aktivně zapojili čeští odborníci v centru i v regionech. Členem Ústřední komise byl od roku 1884 stavitel Josef Hlávka, který byl v roce 1904 za zásluhy zvolen dokonce čestným členem.⁷ V památkové radě zasedali Jaroslav Goll a Kamil Hilbert, v odborném aparátu pracovali Antonín Matějček, Jaromír Pečírka a Stanislav Sochor. O příznivém zájmu Maxe Dvořáka o spolupráci s krajany svědčí i korespondence s V. V. Štechem, kterého po Sochorově odchodu do Vídně vybízel, aby si podal žádost o přijetí. Ostatně jedině na území českých zemí se téměř podařilo naplnit systém konzervátorů a korespondentů památkové péče, který pokryl území jednotlivých politických okresů.

Naopak z českých nacionálních pozic zaznívala kritika Ústřední komise coby exponenta vídeňské vlády, jež pak vyústila v pokusy o vytvoření vlastních alternativ systému památkové péče založených na důsledně českém národním principu. Činnost Archeologické komise při Zemském výboru Království českého však již v zárodku ochromil deficit prostředků, ale také pozdější nefunkčnost zemského sněmu, zatímco Archeologická komise České akademie věd a umění soustředila své síly na vydávání vědeckého soupisu historických a uměleckých památek. Počátkem 20. století uplatňoval ambici stát se krystalizačním ohniskem Klubu Za Starou Prahu, rozšiřující prostřednictvím zakládání místních odborů své zájmové území i na český venkov.

Paradoxně lze vyslovit hypotézu, že kritizovaný centralismus a nadnárodní charakter Ústřední komise přinášel v jistém směru i pozitivní efekt. Referent vyslaný z Vídně do okresního města N. mohl formulovat svůj posudek opřený na dosaženém stupni vědeckého poznání padní komu padní, neboť nebyl svázán jerným předivem vzájemných služeb místní klientely, nemusel brát ohledy na partikulární lokální zájmy, které se obvykle eufemisticky shrnují do pojmu specifické místní poměry. Helfert v jednom ze svých bonmotů trpce žehral na to, že při rozhodování místní samosprávy jsou památky závislé na vrtoších truhlářských a zámečnických mistrů, hostinských a hotelierů. V nadsázce se tak pokusil vystihnout obsazení tehdejších obecních rad příčinlivými živnostníky, v jejichž myšlenkovém horizontu, odvozeném od kupecké násobilky, měla památka pouze cenu danou jejím užitelným využitím. Proti centralizujícímu modelu zdánlivě svédčila

malá akceschopnost, zřejmě zvláště v odlehlejších regionech. Ještě v meziválečném období byrokraté na ministerstvu školství a národní osvěty odkládali povolení služební cesty, jež měla řešit způsob zabezpečení středověké památky téměř jeden rok, než svolili pod podmínkou, že bude spojena v témže dni s účastí na dvou jiných, mezitím svolaných místních komisích. Možné řešení představovalo vyvážené rozdělení kompetencí mezi ústředí a konzervátory v jednotlivých správních okresech, kteří díky svému bezprostřednímu kontaktu s památkovým fondem mohli operativněji iniciovat předběžný zásah památkové péče.

Model Ústřední komise nelze z dnešního pohledu označit za překonaný, a to tím spíše, že ve složitých poměrech prokázal v řadě případů svou opodstatněnost. Limitující faktor představovala hlavně absence zákona upravujícího ochranu památek. Ústřední komise se mohla odvolat pouze na výnos ministerstva kultu a vyučování, který jako podzákonná norma měl nižší právní sílu než zákony. Tento handicap se alespoň částečně pokusila zmírnit úzká součinnost s orgány státní správy a zemské samosprávy, kdy poskytnutí příspěvku na obnovu památky z veřejných prostředků záviselo na posouzení projektu experty Ústřední komise, kteří se účastnili i kolaudace, po níž teprve mohla být subvence vyplacena.

Autonomní součástí státního památkového úřadu se měli stát zemští konzervátoři, ustanovení pro jednotlivé země zastoupené na říšské radě. V Čechách byli jmenováni dva zemští konzervátoři, jeden pro české a druhý pro německé území, při čemž oba získali ku pomoci architektky jako technické konzervátory i další pomocný personál, takže z původně ustanovených osob se via facti vyvinul zvláštní zemský památkový úřad. Po roce 1918 byl citovaný výnos ministerstva kultu a vyučování recipován do právního řádu Československé republiky jako podklad pro činnost památkových úřadů, zatímco působnost Ústřední komise převzala ministerstvo školství a národní osvěty. Republika tak rezignovala na ideu speciálního úřadu pro památkovou péči, slučujícího odbornou i správní složku, postaveného svým způsobem na roveň ústředním orgánům státní správy.

Marek KREJČÍ

⁴ Alois RIEGL: *Entwurf einer Gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich*, 1903, s. 125. Za pomoc při překladu děkuji PhDr. Jindřichu Nollovi.

⁵ Generálními konzervátory byli jmenováni J. Deininger, Max Dvořák, Wilhelm Kubitschek a Josef Neuwirth. Max Dvořák byl po úmrtí vicepresidenta hraběte Vinzenze Baillet de Latour jmenován vicepresidentem.

⁶ *Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1-20, 1856-1874. *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, Neue Folge, 1-28, 1875-1902. *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, Dritte Folge, 1-11, 1902-1911. *Mitteilungen der Zentralkommission für Denkmalpflege*, Dritte Folge, 11-15, 1912-1916/7. *Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, Neue Folge 1-4, 1903-1906. *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 1-4, 1907-1910. *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, 5-11, 1911-1917. Svazek 12, 1918 je již označen *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes Deutschösterreichisches Staatsdenkmalamt*.

⁷ Gerhard SAILER: *Josef Hlávka und die k. k. Central-Commission*, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 104/44, 1990, s. 151n.